SON GELİŞMELER IŞIĞINDA **GÖÇ VE SURİYELİLER**

E. FUAT KEYMAN &
MEHMET NURİ GÜLTEKİN

İPM | IPC
İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ
ISTANBUL POLICY CENTER
SABANCI UNIVERSITY

SON GELİŞMELER IŞIĞINDA GÖÇ VE SURİYELİLER

E. FUAT KEYMAN & MEHMET NURI GÜLTEKİN

Mart 2025

E. Fuat KEYMAN'ın aziz anısına,
saygı ve minnetle...

İstanbul Politikalar Merkezi Hakkında

İstanbul Politikalar Merkezi (İPM) demokratikleşmeden iklim değişikliğine, transatlantik ilişkilerden çatışma analizi ve çözümüne kadar, önemli siyasal ve sosyal konularda uzmanlığa sahip, çalışmalarını küresel düzeyde sürdüren bir politika araştırma kuruluşudur. İPM araştırma çalışmalarını üç ana başlık altında yürütmektedir: İstanbul Politikalar Merkezi-Sabancı Üniversitesi-Stiftung Mercator Girişimi, Demokratikleşme ve Kurumsal Reform, Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk. İPM, 10 yılı aşkın süredir, karar alıcılara, kanaat önderlerine ve paydaşlara uzmanlık alanına giren konularda tarafsız analiz ve yenilikçi politika önerilerinde bulunmaktadır.

www.ipc.sabanciuniv.edu

Yazarlar

E. Fuat Keyman & Mehmet Nuri Gültekin

ÖNSÖZ

Türkiye'deki göç, sığınma ve özellikle de Suriye ve Suriyelilere dair bir rapor yazmayı Fuat Hoca ile çok uzun zamandır planlıyorduk. 6 Şubat 2023'teki depremden hemen sonra, Mart ayının başlarında, Fuat Hoca ve Feyzi (Baban) Hoca ile birlikte, Gaziantep'ten başlayıp Nurdağı, İslahiye, Hassa, Akbez, Kırıkhan, Antakya, Samandağ, Arsuz ve İskenderun'u kapsayan bir günlük çok çarpıcı bir yolculuk yaptık. Gördüklerimiz, şahit olduklarımız ve hissettiklerimiz üçümüz üzerinde ciddi sarsıcı etkiler bıraktı ama Fuat Hoca, depremden bir hafta önce gezdiği kentin, yemek yediği, ziyaret ettiği, kaldığı mekanların, tanıştığı insanların bütünüyle yok olmuş, yıkılmış halleri karşısında çok daha fazla hüzün duydu, duygulandı, yıkıldı adeta. Antakya'nın harabeye dönmüş sokaklarında gezerken nasıl hüzünlendiğine şahit olduk Feyzi Hoca ile birlikte. Sonrasında, akşam geç saatlerde Antep'e dönerken, sürekli anlattı hissettiklerini. O günden sonra rapor yazma meselesi ikinci planda kaldı, pek tabii. 2024'ün başlarında, hastalığına yeni teşhis konulduktan sonra, rapor yazmayı yeniden gündeme getirdi. Tedavilerin sebep olduğu yorgunluğa aldırış etmeden sürekli bulduğu notları ve yazıları paylaştı benimle. Geçtiğimiz Haziran'da "başlayalım ama acele etmeyelim" dedi. Yaz aylarında kendisini daha da iyi hissedip, yaz sonlarında Antep'e gelip, yerinde gezip görüp raporu şekillendireceğimizi söyledi. Suriye'de bir şeylerin değişme ihtimalinden söz ediyordu; onun için acele etmeden, biraz da gelişmeleri izleyerek, 2024 Aralık gibi bir rapor hazırlamayı planlıyorduk. Fakat Ekim ayının başlarında her şey değişti...

Şimdi sevgili Fuat Hoca'nın vefatından yaklaşık üç ay sonra bu kısa raporu tamamladım. Fakat bu çalışma Fuat Hoca'nın desteğiyle var oldu. Onun bana ilettiği notların hepsini özellikle rapora ekledim. Rapordaki eksikler ve hatalar, tabii ki, bana ait.

Bu süreçte, Senem AYDIN DÜZGİT, Cana TÜLÜŞ TÜRK ve Meryem SAYGINER'e yardımlarından ve bana göstermiş oldukları sabırdan dolayı teşekkür ediyorum.

Ayrıca, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi'ne sağlamış oldukları desteklerden dolayı minnettarız.

Mehmet Nuri Gültekin

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ **8**

2. MEVCUT DURUM **10**

a) Demografik Göstergeler 10
b) İş ve Çalışma Hayatında Gündelik Karşılaşmalar 19
c) Eğitim Süreçlerine Katılımda Kırılgan Bir Yapı 22

3. SONUÇ YERİNE: GÜNCEL DURUM VE TÜRKİYE'YE MUHTEMEL ETKİLERİ ÜZERİNE **23**

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Geçici Koruma Kapsamındaki Kayıtlı Suriyeliler (24.10.2024 İtibariyle) 10
Şekil 2: Türkiye'deki İkamet İzinli Yabancı Sayısı (24.10.2024 İtibariyle) 11
Şekil 3: Bazı İllerdeki Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sayısı (Ekim 2024 İtibariyle) 11
Şekil 4: İl Genelindeki Suriyelilerin İl Toplam Nüfusuna Oranı (yüzde) 12
Şekil 5: Genel Nüfus Piramitleri 13
Şekil 6: Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı 15
Şekil 7: Yıllara Göre Göçmen Kaçakçılığı 16
Şekil 8: Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyrukları (24.10.2024 İtibariyle) 16
Şekil 9: Yıllara Göre Türkiye'de Yabancılara Verilen Çalışma İzni Sayıları (2023 Sonu itibariyle) 19
Şekil 10: Türkiye'de Son On Yılda Üç Komşu Ülke Menşeli Kurulan Şirketler (2013-2024) 21

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 2016-2024 Yılları Arasında Türkiye'den Üçüncü Ülkelere Yerleştirilen Toplam Suriyeli Sayısı (24.10.2024 İtibariyle) 14
Tablo 2: Türkiye'de İkamet İzniyle Bulunan Yabancıları Bazı İllere Göre Dağılımı (Bin kişi ve üstü) 17

1. GİRİŞ

Türkiye'nin 2000 sonrası deneyimlediği süreçlerin, tarihi niteliklere sahip olduğu pek çok kimse tarafından dile getirilmektedir. Politikadan ekonomiye, kültürden gündelik hayata, kentlerin ulaştıkları aşamalar ve aldıkları tarif edilmesi güç biçimlerden tarım ve köylülüğün dönüşümüne kadar her hayat nüvesinde, Türkiye'nin ve Türk toplumunun geçirdiği dönüşümü görmek mümkündür. Kuşkusuz, bu değişim ve dönüşümlerin, belki de büyük bir kısmı, bir önceki on yıllardan asla öngörülemeyen vaziyetler de ortaya çıkardı. Tıpkı, 2011'den sonra Türkiye'nin, en çok da Suriyeliler üzerinden deneyimlediği kitlesel göç, sığınma, uyum, dış politika veya Ortadoğu konularında çok farklı, çok boyutlu ve çok çetrefilli olaylar bağlamında ele alınmayı zorunlu kılan gelişmelerde olduğu gibi. Türkiye'nin yaklaşık son üç yıldır Suriye, Suriyeliler, göç, sığınma olgularında ortaya koyduğu tutum, belirlediği ve izlediği politikalar ve hatta kendi coğrafyasındaki öngörülmesi zor olaylara dair planlamaları çokça gündem oluşturdu ve tartışmalara kapı araladı. Söz konusu süreç, yeni ve farklı boyutların eklemlenmesiyle bütün hızıyla devam ediyor. Türkiye'nin kendi güvenlik konseptinin merkezde olduğu politikaları, pek çok kez, öngörülemeyen farklı gelişmeler eşliğinde yönetmeye ve ortaya çıkan ciddi siyasi, toplumsal, kültürel, diplomatik ve iktisadi sorunları birlikte idare etmek durumuyla karşı karşıya kaldığını biliyoruz.

Türkiye'deki sayıları resmi istatistiklerde bile son zamanlara kadar üç milyonun altına düşmeyen Suriyelilerin ve onların gölgesinde kalsa da diğer göçmen gruplarının, ülkenin ve toplumun önceki dönemlerden miras sorunlarıyla karşılaşan ve onlara karışan durumları ortaya son derece karmaşık meseleler manzumesi çıkardı.

Diğer taraftan, Türkiye'nin stratejik konumu gereği, küresel çapta önemli sorunlarla sık sık karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Uzun yirminci yüzyıldan miras kalan tarihsel sorunlarla birleşen yeni çağın yakıcı gerçekleri, 2010'dan sonra olduğu gibi, içinde Türkiye'nin de olduğu pek çok ülkeyi derinden sarsan gelişmeler doğurmuştur.

Nitekim 2010 yılının son aylarında Kuzey Afrika'da başlayan kitlesel ayaklanmaların etkileri bir yıl içerisinde bütün dünyayı etkileyen bir niteliğe bürünmüştür. Çok farklı adlandırmaların buluştuğu ortak nokta, on yıllara dayanan her bakımdan eşitsiz ve adaletsiz siyasal rejimlerin ve gündelik toplumsal hayattaki derin adaletsizlik ve demokrasi eksikliğinin geniş halk kitlelerini hareket geçirdiği ve nihayetinde Tunus'tan Bahreyn'e, Yemen'den Suriye'ye kadar neredeyse bütün Ortadoğu'da geniş tabanlı halk isyanlarının ortaya çıktığı yönündeydi. Tahmin edileceği üzere, bu denli çok boyutlu ve derin memnuniyetsizliğin barışçıl ve şiddetten uzak süreçlerle yürümeyeceği kısa sürede netleşti. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da (daha spesifik manada MENA bölgesinde) geniş halk kitleleriyle mevcut siyasi rejimler arasında, uzun yıllar boyunca oluşmuş büyük mesafelerin de bir sonucu olarak, 2010 sonrasında, bazı ülkelerde gerçekleşen kitle ayaklanmaları, bazı rejimleri kısa sürede devirirken, Suriye ve Libya gibi ülkelerdeki sürecin uzaması, çok boyutlu insani felaketlere kapı araladı. Bu ülkelerdeki uzun soluklu ayaklanmalar ve çatışmalar, farklı uluslararası aktörlerin çok farklı enstrümanlarla devreye girmesiyle de tahmin edilemeyen boyutlara evrildi. 2011'den 2024'ün sonuna kadar, aradan geçen neredeyse on beş yılda, söz konusu ülkelerdeki, gündelik toplumsal hayat dinamiklerinin büyük bölümünün çöktüğünü, parçalı ve her türlü denetimden uzak konvansiyonel ya da paramiliter şiddet aparatlarının güçlendiğini ve bu süreçlerin de tetiklediği sayıları yüz binlerce olduğu tahmin edilen sivil can kayıplarının, yaralanmaların, acıların ve milyonlarca mültecinin ortaya çıktığını gördük.

Türkiye'nin yanı başında cereyan eden toplumsal ayaklanmalar, şiddet hareketleri ve ani kitlesel göçler, 2011'den itibaren gündelik hayatın her alanında kendisini farklı biçim ve araçlarla gösteren olaylar silsilesi olarak varlığını her geçen gün karmaşık dinamiklerle eklemlenerek sürdürüyor.

Bu çalışma, söz konusu gelişmeleri daha çok Suriyelileri merkeze alarak ortaya çıkan durumların genel örüntüsünü özetlemeyi hedeflemektedir.

Pek çok konuda olduğu gibi, Türkiye'nin 2011'den beri çok boyutlu olarak deneyimlediği göç ve mülteci olgusu etrafında gelişen meseleleri iki perspektif ya da yaklaşımla ele almak mümkündür: Popülizm ve realizm.

Bilindiği gibi, ***popülizm***, göç ve mülteci konularını (da) yüzeysel bir şekilde ele alır. Sorunları var eden koşulları anlamak ve bilimsel bulgular doğrultusunda arayışlarda bulunmak, tartışmak ve anlamak yerine, köktenci, tek tipleştirici, kısa vadeli ve tek yönlü politi-

kaları *çözüm* olarak dile getirir. Yeni iletişim ve medya kanallarının yaygınlaşmasıyla çok daha fazla ve kolay söz söyleme imkanı ve platformları bulan popülist yaklaşımların benzer toplumsal sorunlarla karşılaşan hemen her ülkede farklı isimler, semboller ve ifade biçimleriyle ortaya çıktığını söylemek gerekiyor.

Popülist yaklaşımın ayırımcı, insan onuruna, geçmişine, kültürüne ve içinden çıkıp geldiği koşullara gözünü kapatan söylemleri dikkat çekicidir. Göçmenler, mülteciler, farklı kimlikler, kırılgan toplumsal kesimler ya da etnik gruplara dair kalıp yargıları popülist yaklaşımın en karakteristik özellikleri olarak sayabiliriz. Popülist perspektiflerin paket çözüm olarak ileri sürdükleri önerilerin, deneyimlenen zor ve sıkıntılı süreçleri daha da derinleştirdiği biliniyor.

Diğer taraftan, ***realist*** perspektif, temelde yaşanılan zor ve karmaşık koşulların var olduğunu kabul ederek işe başlar. Göçmenler ve mülteciler meselesinde olduğu gibi, Türkiye'nin özellikle 2011'den sonra yaşadığı sorunlar olduğunu ve bu sorunların popülist ve uzun vadede ciddi zararlar getireceği net olan politikalarla değil, çok daha insani yaklaşımlar ve uygulanabilir hedeflerle ele alınmasını önceler. Bunun, her şeyden önce, sahada ya da gerçekte olup bitenlerin bilimsel veriler ışığında değerlendirilmesiyle mümkün olduğunun altı çizilir. Savaş, göç ve sığınma gibi, ani gelişen insani felaketlerin bilincinde olup, yaşanılan trajedilerin anlaşılmasından ortaya çıkan veya çıkması muhtemel sorunların çözümüne kadar, çok boyutlu ve çok aktörlü politikaların uygulanmasını salık verir. Dolayısıyla bu kısa çalışma, popülist 'anlama', söylem ve politika önerileri yerine, realist perspektifi yansıtma gayretinin sonucu olarak da okunabilir.

2. MEVCUT DURUM

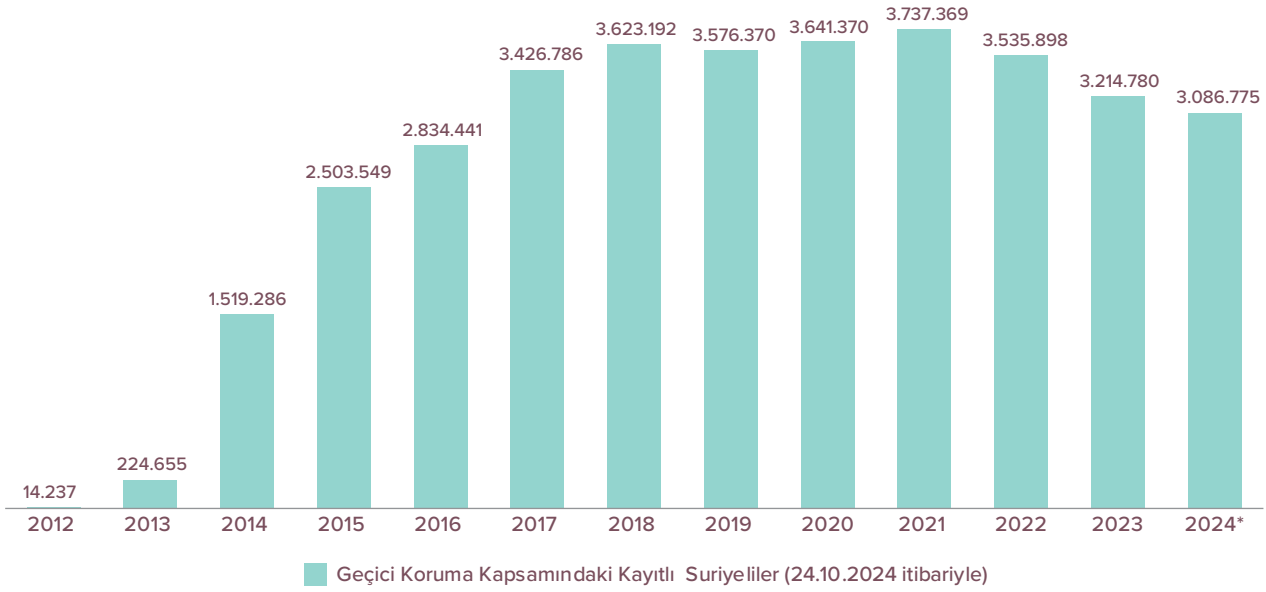
a) Demografik Göstergeler

Türkiye'de kayıtlı göçmen ve sığınmacılar için farklı sınıflandırmaların olduğunu belirtmek gerekiyor. Suriyeliler için çok farklı siyasi tanımlardan sonra, 2013 yılındaki 6458 sayılı kanunun 91. Maddesine dayanılarak 2014 yılında çıkarılan "Geçici Koruma Yönetmeliği" ya da geçici koruma kapsamı en çok kullanılan hukuki terimdir. 2011 yılında Suriye'de başlayan şiddet olaylarından etkilenen sivillerin kitleler halinde Türkiye'ye göçmeleriyle başlayan Türkiye'deki Suriyeliler meselesinin, aradan geçen yaklaşık on üç yıldan sonra, her gün farklı ve kendine has boyutların eklemlenmesiyle ilerleyen karmaşık ve öngörülmesi zor nitelikler kazandığını söylemek mümkün.[1]

2024 yılı sonlarına doğru, Türkiye'deki hem geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin hem de diğer kayıtlı göçmenlerin demografik örüntüsü çok genel hatlarıyla Şekil 1 ve Şekil 2'de görüldüğü gibidir.

Göç İdaresi Başkanlığının verilerine dikkat edildiğinde, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısının asıl yükselişe geçtiği 2014'ten 2018'e kadar sürekli bir artış trendi söz konusu. Fakat 2021'den 2024 sonlarına doğru Suriyeli sayısında bir azalmanın olduğu göze çarpıyor.[2]

Şekil 1: Geçici Koruma Kapsamındaki Kayıtlı Suriyeliler (24.10.2024 İtibariyle)

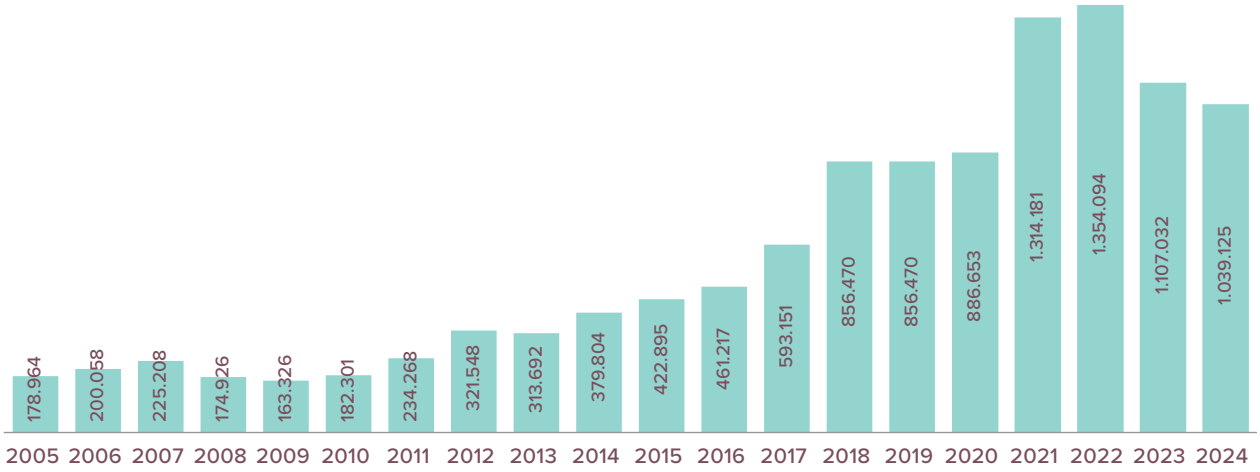

Kaynak: https://www.goc.gov.tr

1 Bu raporun yazımının tamamlanmasına yakın, Kasım ayının sonlarında, Suriye'de Halep'e yönelik saldırılar ve ardından başlayan karmaşık süreçler henüz başlamıştı. Dolayısıyla, Suriye sahasına dair yapılacak her değerlendirmeyi eksik ve erken yapılmış çıkarımlar içerdiğini/içereceğini (de) peşinen kabul etmek gerekiyor.

2 Kasım 2024'ün sonlarına doğru Göç İdaresi Başkanlığı verilerinde, 2016 yılından bu yana, ilk defa geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısının 3 milyonun altına indiğini görüyoruz. Yine de son sekiz yıllık periyotta Suriyelilerin nüfusunun üç milyon civarında olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 2: Türkiye'deki İkamet İzinli Yabancı Sayısı (24.10.2024 İtibariyle)

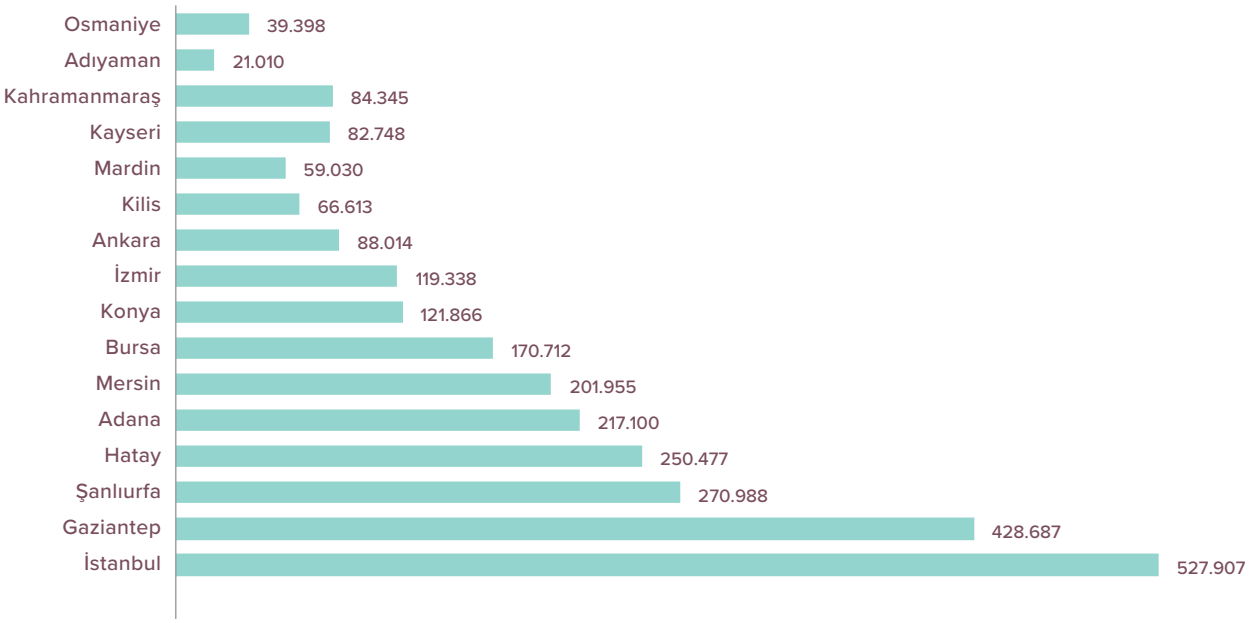
Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Ekim 2024 verilerinde, Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı 3 milyon 86 bin kişiden oluşuyor. Fakat Türkiye sathındaki dağılımın, illerin coğrafi, demografik, ekonomik nitelikleri ile sığınmacı ve göçmenlerin hareket akslarına göre değişkenlik gösterdiğini görüyoruz.

İstanbul başta olmak üzere, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin, Konya, İzmir gibi illerdeki Suriyelilerin sayıları, 100 binin üzerinde seyrediyor. Bu illerin aynı zamanda Türkiye nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu bilinmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'deki göçmen ve sığınmacı hareket akslarında önemli yeri olan, nüfus olarak kalabalık olmamalarına rağmen kendi toplam nüfuslarına oranla önemli sayıda Suriyelinin bulunduğu iller de bulunuyor ki, Ankara, Mardin, Kayseri, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Kilis bu illere örnek olarak gösterilebilir.

2024 yılı sonlarına doğru ortaya çıkan bu demografik örüntünün göç ve sığınmacı olgusunda da Türkiye ile Suriye arasındaki tarihsel olarak şekillenmiş üç aks ya da hareket rotasının neticesinde olduğunu görüyoruz.

Şekil 3: Bazı İllerdeki Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sayısı (Ekim 2024 İtibariyle)

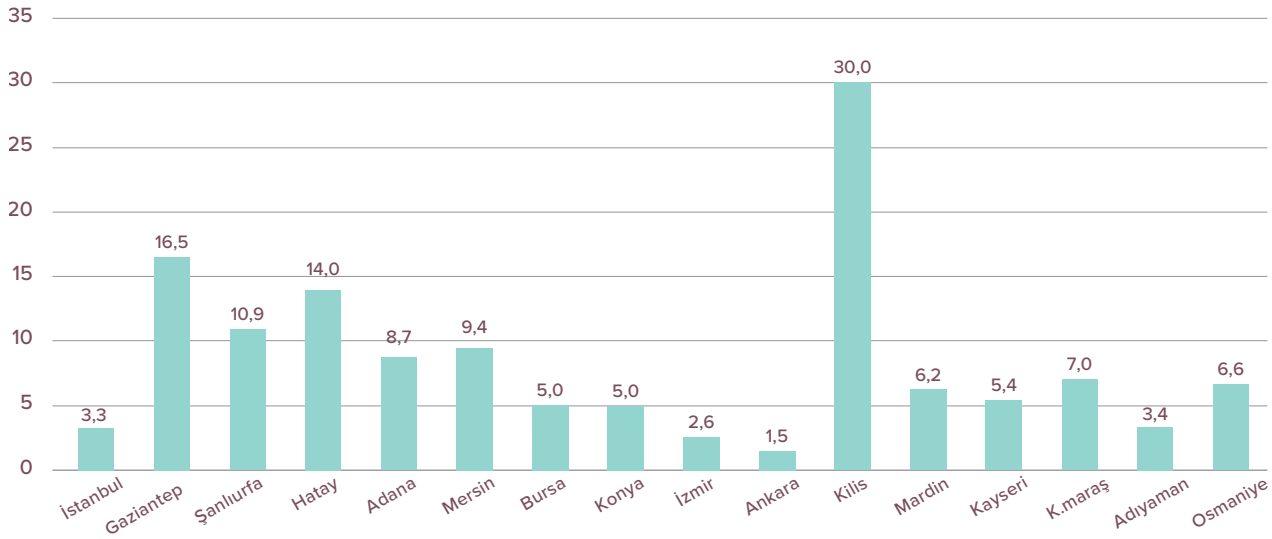
Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Söz konusu akslardan birincisi, Rakka-Şanlıurfa arasındaki Fırat'ın doğu bölgesinin hinterlandını oluşturduğu hattır. İkincisi, Halep-Kilis-Gaziantep çizgisinden Güneydoğu Anadolu'ya açılan akstır. Üçüncüsü, Yine Halep'ten başlayıp, Lazkiye ve İdlib bölgelerini de kapsayan Hatay üzerinden Anadolu'ya ulaşan rotadır. Türkiye'deki Suriyelilerin 2011'den sonra bu aksları kullanarak başta Suriye'yle sınırdaş olan kentlere sonra da Türkiye'ye yayıldıklarını görüyoruz. Suriye ile Türkiye arasındaki uzun tarihsel ilişkilerin farklı boyutları tarafından inşa edilen bu aksların göç ve sığınma olgusunda da karşımıza çıktığını görüyoruz.

Türkiye'deki Suriyelilerin ülke geneline yayılımı eşit ve dengeli olmadığından, geçici koruma kapsamındakilerin nüfus oranları dikkate alındığında, çok önemli farkların ortaya çıktığını görüyoruz. Örneğin, son resmi veriler ışığında, Kilis'teki 66 bin kayıtlı Suriyeli, ilin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluştururken, İstanbul'daki 527 bin Suriyeli toplam il nüfusunun yüzde 3,3'üne denk geliyor. Fakat Suriye'yle sınırdaş olan ve 2012'den itibaren Suriye kaynaklı göç ve sığınma meselelerinden doğrudan ve en çok etkilenen iller olan Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa ve Kilis'te geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin toplam nüfusa oranları yüzde 10'un üzerinde seyrediyor. Diğer taraftan, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki bazı illerde, kayıtlı Suriyeli sayısının çok düşük düzeylerde olmasının, söz konusu dengesiz yoğunlaşmayı artıran nedenlerden birisi olduğunu görüyoruz. Örneğin, Ağrı, Ardahan, Artvin, Bayburt, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır ve Tunceli il genelinde toplamda 100 kişiden az Suriyeli yaşıyor. Dolayısıyla, Türkiye'de Suriyelilerin belli kent ve bölgelerde, çeşitli dinamiklerin de etkisiyle çok bariz biçimde kümeleştiğini görüyoruz. Türkiye'de döneme göre açık ya da gizli uygulanan mecburi ikamet uygulamalarının ve gündelik iş ve çalışma imkanları gibi pek çok nedenin etkisiyle, Osmaniye, Adana, Mersin, Bursa, Konya, Kayseri, Mardin ve Kahramanmaraş'ın toplam il nüfuslarının yüzde beşinden fazlasını, geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi, demografik öngörüler açısından, toplam nüfus kadar, doğum oranları ve yaş gruplarının nüfus içindeki oranları ve dağılımları da önemlidir. Türkiye'deki Suriyelilere dair ulaşılabilir kayıtlardan elde edilen nüfus yapısının, pek çok tartışmanın merkezini oluşturduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Çok kaba hatlarıyla, oldukça genç ve doğurganlık oranları Türkiye'deki en yüksek doğurganlığa sahip illerden bile daha yüksek bir demografi karşımızda durmaktadır. Örnek vermek gerekirse, 2023 yılı sonu itibariyle açıklanan TÜİK verilerinde, 0-4 yaş aralığındaki oran Türkiye geneli için yüzde altı civarındayken, Suriyeli nüfusta bu oran yüzde 15'ten yüksektir. Benzer şekilde, 0-18 yaş aralığında bulunan Türkiye nüfus oranı yüzde 29 iken, bu oran Suriyeli demografi içinde yüzde 48'den fazladır. Resmi verilerden hareketle somutlaştırmak gerekirse, Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyelilerden 1 milyon 509 bin 668'i, 18 yaşından küçüktür. Göç İdaresi Başkanlığının 28 Kasım 2024 tarihi itibariyle güncellediği bu sayıların aynı zamanda toplam kayıtlı Suriyeli sayısının yüzde 51,4'üne denk geldiğini görüyoruz.

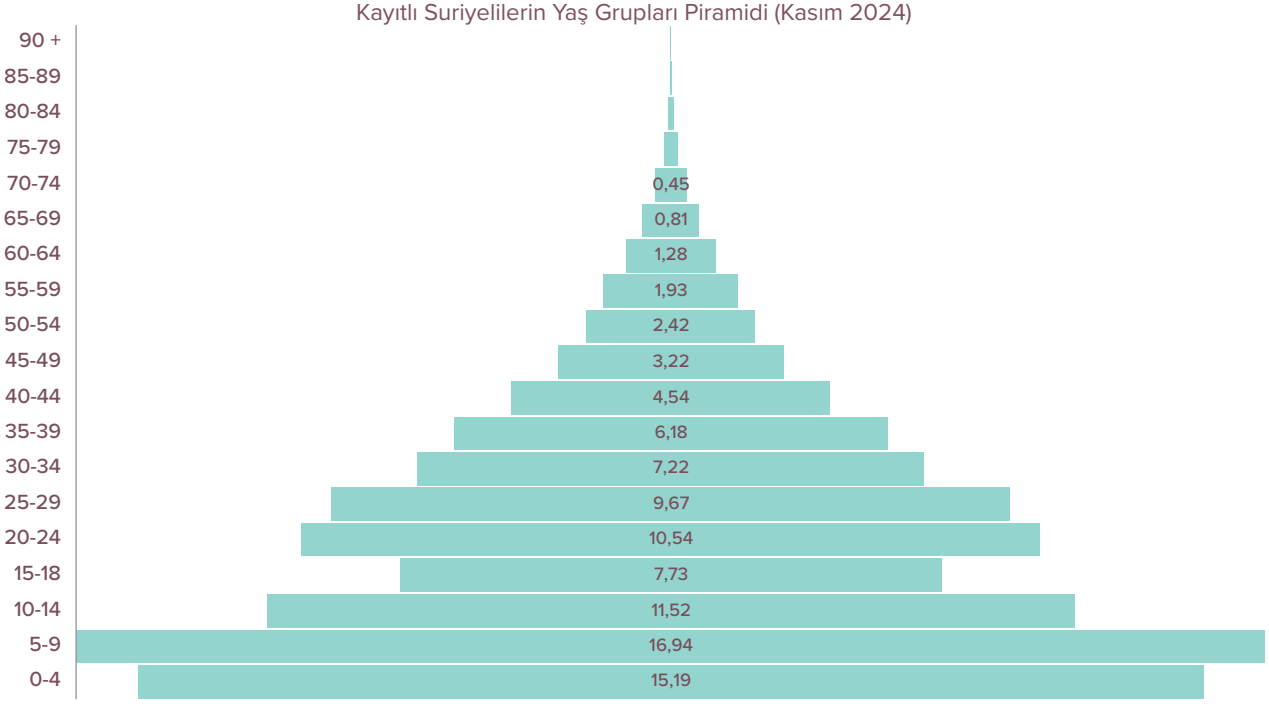
Şekil 4: İl Genelindeki Suriyelilerin İl Toplam Nüfusuna Oranı (yüzde)

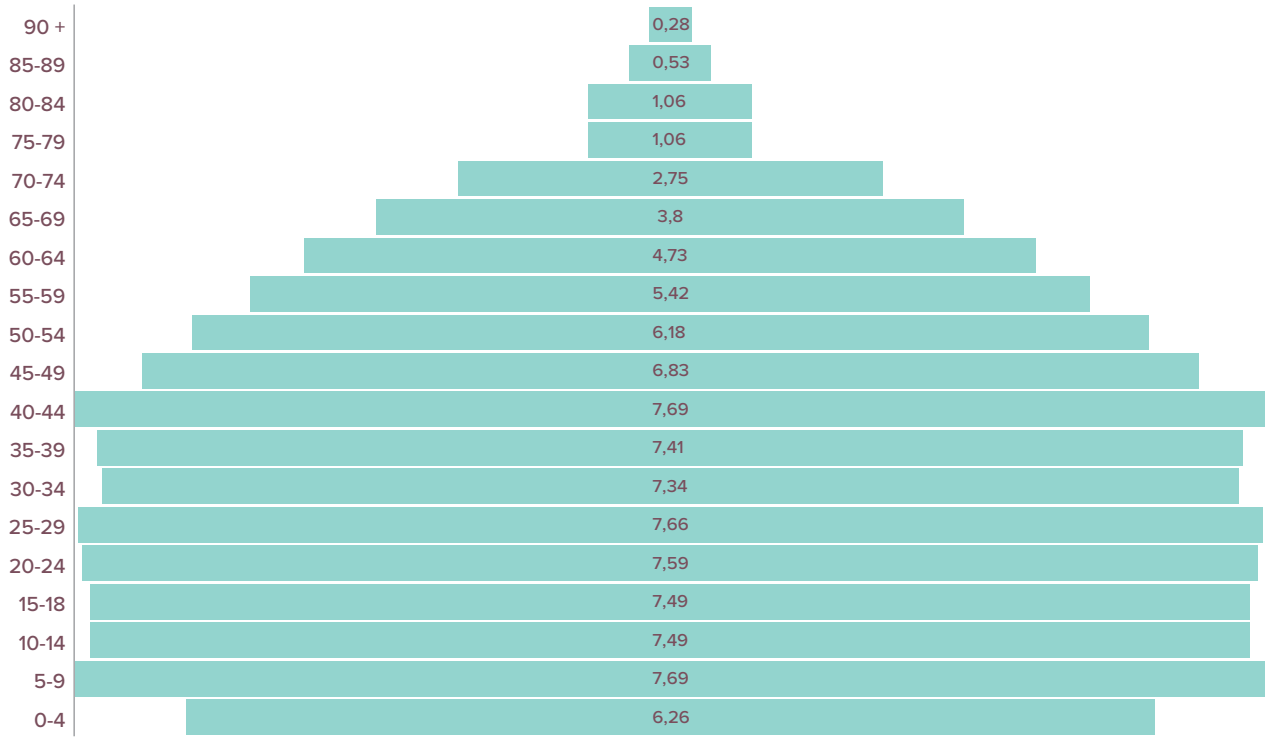
Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Şekil 5: Genel Nüfus Piramitleri

Kayıtlı Suriyelilerin Yaş Grupları Piramidi (Kasım 2024)

Türkiye Nüfus Piramidi (2023 sonu İtibariyle)

Kaynak: https://www.tuik.gov.tr; https://www.goc.gov.tr

Öte yandan, bekleneceği üzere, nüfus projeksiyonlarında önemli bir parametre olan yaş ortalamasında da iki popülasyon arasında büyük bir fark görülmektedir. Kayıtlı Suriyeli nüfusun yaş ortalaması 21 yaş civarındayken bu yaş Türkiye nüfusu için 34'e yakın bir değerdir. Doğurganlık oranlarına dair açık veriler bulunmasa da yapılan çeşitli saha araştırmaları, Suriyeli hanelerin ortalama 4,5 ile 5,5 arasında çocuğa sahip oldukları sonucuna ulaşmaktadır (Erdoğan, 2022a; 2022b; Gültekin, vd. 2021; 2022).

Dolayısıyla, gündelik hayatın akışı içerisinde, her açıdan oldukça genç ve dinamik bir Suriyeli demografisinin olduğu ve geleceğe yönelik her tür planlamada bu verilerin göz önünde tutulmasının gerektiği ortadır. Bu demografik örüntü ve nitelikler, önümüzdeki dönemlerde daha da artan bir biçimde, uyum, gönüllü geri dönüş, geri gönderme, birlikte yaşama gibi çok farklı konularda siyasi, ekonomik ve gündelik hayat tartışmalarının odağını oluşturacaktır.

Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin az evvel değinilen demografik örüntüleri ve göç aksı üzerinde yer alan illerdeki nüfus yoğunlukları, 2024'ün sonlarına doğru Türkiye'de Suriyeliler ve diğer göçmen ya da mülteci nüfusa karşı dönemsel şekillerde zuhur eden tepkileri ve tartışmaları anlamada anahtar rollerden birisine sahiptir. Zira Suriyelilerin sayıca en kalabalık grubu oluşturduğu bu eşitsiz göçmen ve mülteci dağılım tablosunun, pek çok bakımdan sağladığı ekonomik katkıların yanında kentlere ağır yükler getirdiği de muhakkaktır. Ortaya çıkan sorunların ilk ve en kolay hedefi olarak en kırılgan ve erişilebilir grupların başında yer alan sığınmacıların ya da burada olduğu gibi Suriyelilerin olması, meselenin karmaşık işleyişini perdelemektedir. Nüfus yoğunluğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropollerde, kalabalık içinde daha az görünür olurken, özellikle Suriye'yle sınırı olan ve buna mukabil Suriye'den Türkiye'ye uzanan tarihsel akslar üzerindeki pek çok ildeki demografik kümelenme, daha görünür ve tartışmaların odağında yer almaktadır. Aradan geçen on üç yılın sonunda, genç kuşakların oranının Suriyeli nüfus içindeki belirgin yüksekliği, Suriyelilerin gelecek on yıllarda eğitimden istihdama, barınmadan iş, çalışma, uyuma kadar Türkiye'de gündelik hayatın hemen her alanındaki kompartımanlara dair planlamalar ve tartışmalar içerisinde yer alacağı gerçeğini dayatmaktadır. Bunun aksinin, diğer bir ifadeyle, günübirlik politika ve uygulamalarla yol alma eğiliminin çok daha olumsuz sonuçlar doğuracağı açıktır.

Tablo 1: 2016-2024 Yılları Arasında Türkiye'den Üçüncü Ülkelere Yerleştirilen toplam Suriyeli Sayısı (24.10.2024 İtibariyle)

Ülke	Yerleştirilen Suriyeli Sayısı
ABD	7.373
Almanya	19.354
Avustralya	919
Avusturya	219
Belçika	1.909
Bulgaristan	94
Danimarka	31
Estonya	59
Finlandiya	2.969
Fransa	6.296
Hırvatistan	250
Hollanda	5.852
İngiltere	2.741
İspanya	1.213
İsveç	3.174
İsviçre	220
İtalya	399
Kanada	13.546
Letonya	46
Litvanya	102
Lüksemburg	206
Malta	17
Norveç	1.742
Portekiz	463
Romanya	254
Slovenya	57
Yeni Zelanda	15
Toplam	**69.520**

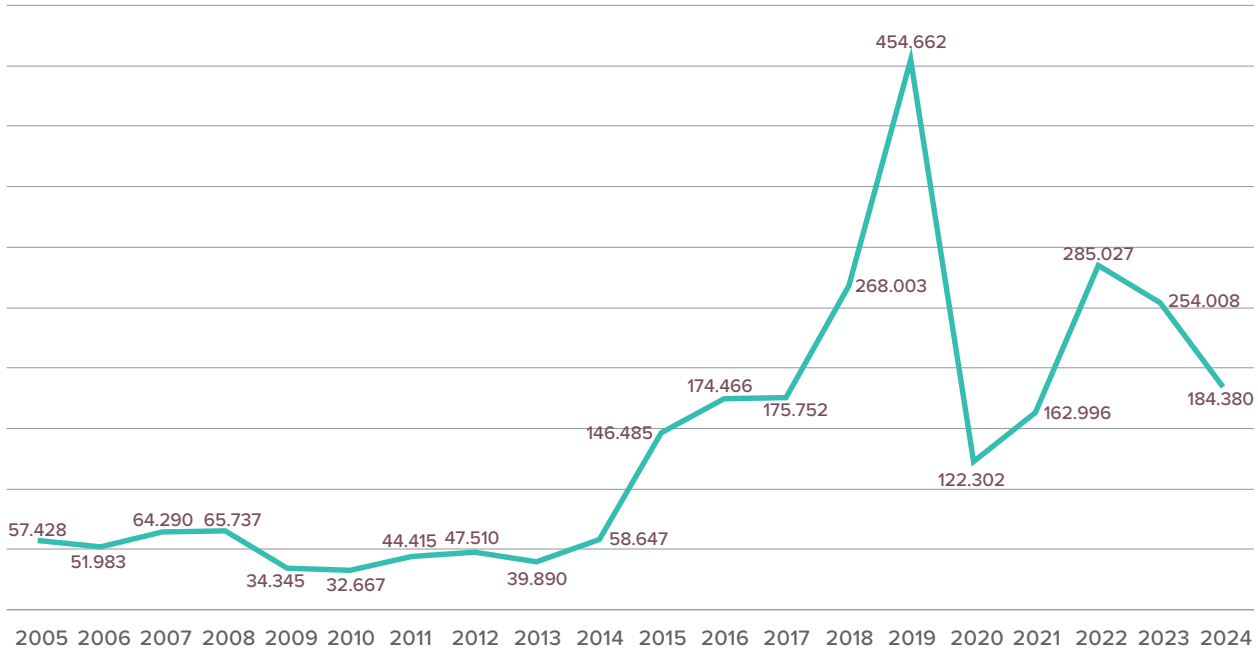
Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Deneyimlenen sığınmacı ve göçmen dalgalarının hacmi düşünüldüğünde, uluslararası ilişkilerde çok sık karşılaşılan, *'Türkiye'nin ağırlaşan mülteci yükünü paylaşmak'* olarak lanse edilen Suriyelilerin üçüncü ülkelere gönderilmesi sürecinde, pek çok elemeden sonra sadece 70 bin kişinin kabul edilmiş olması, Türkiye'nin 2011'den sonra karşı karşıya kaldığı meselenin boyutlarını göstermesi açısından da ibret vericidir. Türkiye'deki milyonlarca mülteci ve sığınmacıya karşılık, Amerika Birleşik Devletleri'nden Yeni Zelanda'ya Belçika'dan Avustralya'ya kadar, çok değişik coğrafyalardaki 28 farklı ülkenin, Türkiye'den vizeyle ülkelerine kabul ettikleri Suriyeli sayısı 70 bini geçmemektedir. Bu veriler, meselenin diplomatik ve politik yönü bir tarafa, Türkiye'nin yaklaşık on üç yıldır milyonlarca göçmen ve sığınmacıyla nasıl baş başa kaldığının yahut bırakıldığının resmi olduğu gibi, bundan sonra benzer muhtemel olaylar silsilesinde nasıl bir sonuçla karşı karşıya kalabileceği hakkında da fikir vermesi açısından önemlidir.

Suriye'deki savaşın en trajik yanlarından birisi, yerinden edilmiş milyonlarca insandan, her türlü imkansızlık içinde yüz binlercesinin Türkiye üzerinden de çıktıkları tehlikeli yolculuklardır. Akdeniz ve Ege sularında, nehirlerde yaşanan büyük insan facialarının hafızalardaki izleri hala canlılığını korumaktadır. Bildiğimiz gibi, Türkiye, Suriyelilerin Avrupa'ya geçmek için kullandığı merkezi hareket rotalarının en başında yer almaktadır. Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra sayıları milyonları bulan Suriyelilerin önemli bir kısmı, farklı kaçak yollar ve kanalları kullanarak Türkiye'nin dışına çıkmıştır. Fakat tahmin edileceği gibi, yasal ve resmi prosedürleri takip edip Türkiye dışına giden Suriyelilerin sayısının, 2024 sonlarında toplam Suriyeli sayısının ancak 70 bin civarında olması, deneyimlenen olgunun boyutlarını göstermesi açısından anlamlıdır.

Öte yandan, aşağıdaki tablo ve grafiklerden görüleceği üzere, geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler hariç, Türkiye'de çok güçlü bir kayıt dışı (düzensiz) göçmen dalgası söz konusudur. 2015-2020 arasında, neredeyse yıllık yarım milyona yaklaşan kaçak göçmen kaydı, doğrudan varış hedefi Türkiye olan ya da Türkiye'nin birinci basamak bekleme alanı veya köprü olarak görüldüğü, sonrasında Batı ülkelerine yönelen insan trafiğinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Düzensiz göçmen istatistiklerindeki değişimlerin, Suriye'deki şiddet süreçleriyle ne kadar iç içe seyrettiği çok rahatlıkla görülebilmektedir.

Şekil 6: Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı

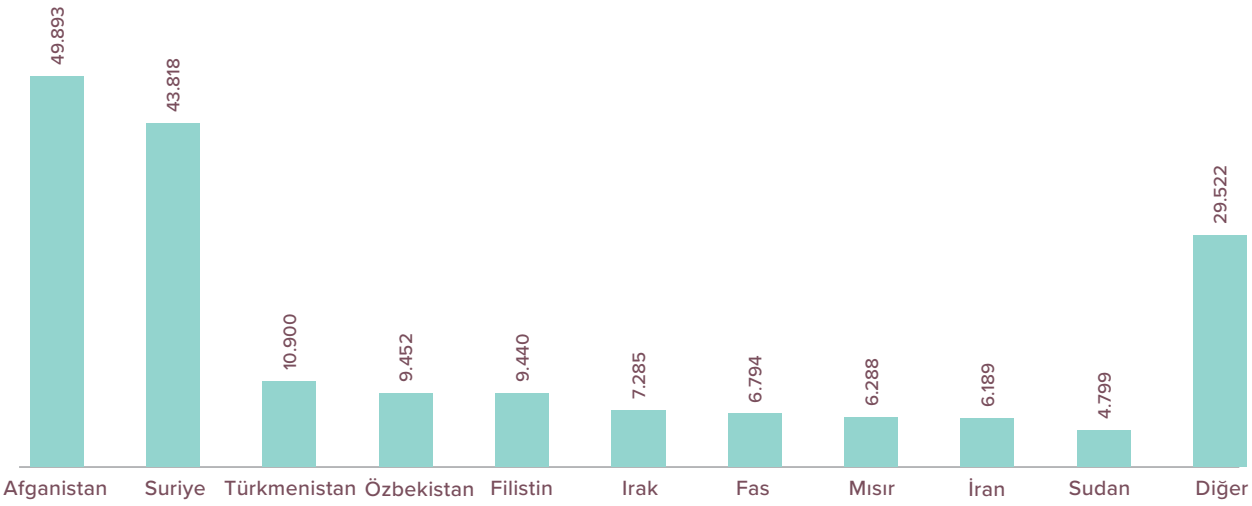
Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Şekil 7: Yıllara Göre Göçmen Kaçakçılığı

Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Şekil 8: Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyrukları (24.10.2024 İtibariyle)

Kaynak: https://www.goc.gov.tr

Düzensiz göçmenlerin kaynağına baktığımızda da Afganistan, Ortadoğu ve bazı Orta Asya ülke vatandaşlarının yoğunluğunun göze çarptığını görüyoruz. 1980'lerden itibaren İran güzergahını kullanan Afganların, 1990'ların başında SSCB'nin yıkılmasından sonra Orta Asya ülkeleri vatandaşlarının ve 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarından bu yana Saddam Hüseyin rejiminin Kürtlere karşı yürüttüğü savaşların neticesinde Iraklı Kürtlerin, Türkiye'nin güney ve doğu sınırlarına doğru, sığınma amaçlı hareketlerinin olduğu bilinmektedir. Söz konusu sürece, 2011'den sonra Suriyelilerin ani ve çok yoğun göçü de eklemlenmiştir.

Bir göç ülkesi ve uluslararası önemli bir sığınmacı rotası olan Türkiye'deki yabancılar olgusu, kuşkusuz, gündelik toplumsal ve ekonomik hayatın bir gerçeğidir. Geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler ve ülkeye izinsiz girenler dışında, hatırı sayılır bir göçmen ya da yabancı demografinin yasal düzenlemeler ve izinler çerçevesinde hemen hemen Türkiye'deki bütün illere farklı sayılarda dağılmış şekilde yaşam-

larını sürdürdüklerini görüyoruz. Çoğunluğu Rusya, Ukrayna, Suriye, Irak, İran ve Orta Asya ülke vatandaşlarından müteşekkil 1 milyon 39 bin 125 kişi gibi muazzam bir nüfus bulunmaktadır. Yasal süreçlere ve prosedürlere sahip bu denli büyük bir nüfusun varlığı, Türkiye'de, düzensiz göçmenlerin yahut geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin de ötesinde, bu denli kalabalık sayıda yabancının, bir biçimde, hayatını sürdürdüğü çok boyutlu sosyal, ekonomik ve kültürel olguları yansıtması bakımından anlamlıdır.

Tablo 2: Türkiye'de İkamet İzniyle Bulunan Yabancıların Bazı İllere Göre Dağılımı (Bin kişi ve üstü)

İl	İkamet İzinli Yabancı Sayısı	Geçici Koruma	İl Genelindeki Kayıtlı Yabancı Toplamı	Çalışma İzni Olan Yabancı Sayısı	Yabancıların Çalışma İzni Oranı (yüzde)
Adana	4.557	217.100	221.657	4.062	1,8
Afyonkarahisar	2.682	10.439	13.121	387	2,9
Aksaray	2.123	3.419	5.542	391	7,1
Ankara	68.195	88.014	156.209	12.612	8,1
Antalya	117.508	6.164	123.672	27.564	22,3
Aydın	9.921	8.341	18.262	712	3,9
Balıkesir	5.488	4.347	9.835	1.143	11,6
Bartın	1.511	355	1.866	233	12,5
Bilecik	1.678	837	2.515	172	6,8
Bolu	4.176	3.767	7.943	1.077	13,6
Burdur	1.287	8.523	9.810	130	1,3
Bursa	48.613	170.712	219.325	17.239	7,9
Çanakkale	3.348	3.862	7.210	344	4,8
Çankırı	1.096	544	1.640	257	15,7
Çorum	1.724	3.447	5.171	116	2,2
Denizli	3.468	13.617	17.085	1.268	7,4
Diyarbakır	1.101	21.948	23.049	194	0,8
Düzce	1.850	1.359	3.209	337	10,5
Edirne	6.280	564	6.844	268	3,9
Elazığ	1.123	11.237	12.360	198	1,6
Erzurum	1.688	834	2.522	108	4,3
Eskişehir	6.434	6.990	13.424	1.302	9,7
Gaziantep	9.921	428.687	438.608	12.262	2,8
Giresun	1.719	354	2.073	65	3,1
Gümüşhane	1.168	90	1.258	24	1,9
Hatay	2.732	250.477	253.209	2.293	0,9
Isparta	2.384	7.729	10.113	282	2,8
İstanbul	503.884	527.907	1.031.791	83.429	8,1

İl	İkamet İzinli Yabancı Sayısı	Geçici Koruma	İl Genelindeki Kayıtlı Yabancı Toplamı	Çalışma İzni Olan Yabancı Sayısı	Yabancıların Çalışma İzni Oranı (yüzde)
İzmir	25.729	119.338	145.067	7.552	5,2
K. Maraş	1.377	84.345	85.722	2.576	3,0
Karabük	7.115	1.212	8.327	122	1,5
Kastamonu	1.011	1.214	2.225	142	6,4
Kayseri	5.757	82.748	88.505	3.779	4,3
Kilis	728	66.613	67.341	989	1,5
Kırklareli	3.125	833	3.958	441	11,1
Kırşehir	1.053	1.357	2.410	69	2,9
Kocaeli	13.411	53.276	66.687	8.157	12,2
Konya	8.157	121.866	130.023	5.888	4,5
Kütahya	5.044	1.211	6.255	217	3,5
Manisa	2.545	13.232	15.777	978	6,2
Mardin	907	59.030	59.937	441	0,7
Mersin	44.514	201.955	246.469	22.106	9,0
Muğla	21.539	10.630	32.169	4.917	15,3
Nevşehir	1.158	13.227	14.385	378	2,6
Ordu	1.311	852	2.163	125	5,8
Osmaniye	592	39.398	39.990	255	0,6
Sakarya	14.443	15.520	29.963	2.097	7,0
Samsun	8.162	9.131	17.293	630	3,6
Şanlıurfa	1.652	270.988	272.640	1.891	0,7
Sivas	2.278	2.908	5.186	47	0,9
Tekirdağ	6.547	12.184	18.731	1.866	10,0
Tokat	2.609	1.353	3.962	107	2,7
Trabzon	5.613	3.783	9.396	733	7,8
Uşak	1.873	3.101	4.974	996	20,0
Van	1.167	1.420	2.587	120	4,6
Yalova	18.121	3.578	21.699	980	4,5
Yozgat	1.657	4.926	6.583	46	0,7
Zonguldak	1.576	628	2.204	693	31,4
TÜRKİYE GENELİ	**1.039.125**	**3.086.775**	**4.125.900**	**239.835**	**5,8**

Kaynak: https://www.goc.gov.tr

b) İş ve Çalışma Hayatında Gündelik Karşılaşmalar

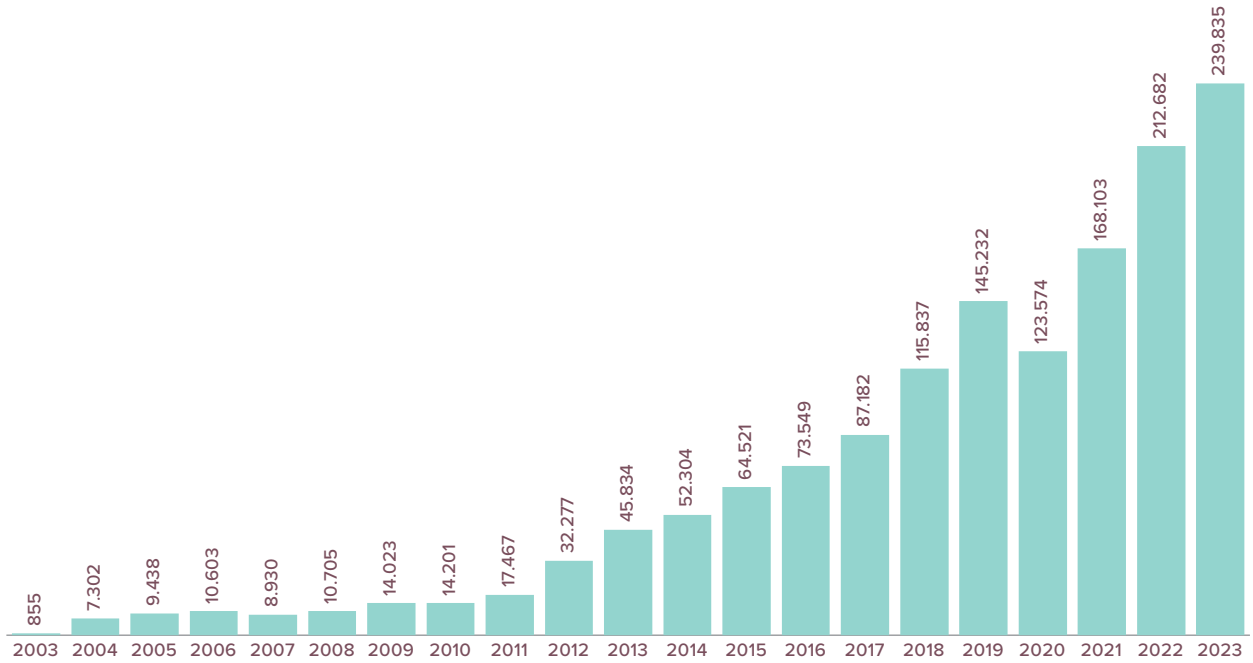
Türkiye'deki Suriyeliler, uzunca bir zamandır gündelik hayatın akışı içerisindeki etkileşimler ve karşılaşmalar üzerinden ele alınmaktadır. Zira üç milyondan fazla bireyden müteşekkil bir nüfusun, geçici çözüm olarak görülen, çadır ya da konteyner kamplarda yaşamlarını idame ettirmesi imkansızdı. Suriyelilerin, daha ilk dönemlerden itibaren, yoğunluk ve nitelikleri farklı biçimlerde olmak üzere, nerdeyse Türkiye sathındaki bütün gündelik hayat süreçlerinde yer almaya ve var olmaya çalıştıklarını görüyoruz.

Bu durum, iş ve çalışmadan okul ve eğitim hayatına, tarımsal üretim alanlarından piyasa ve tüketim ilişkilerine kadar her toplumsal hayat nüvesinde düzeyleri ve içerikleri farklı karşılaşmalarla mümkün olmaktadır. Türkiye'deki yaklaşık üç milyon Suriyelinin, kamuoyundaki ve sosyal medyadaki gerçeklikten uzak iddiaların aksine, gündelik iktisadi hayatın içinde olduklarına dair oldukça fazla veri ve yansımalar olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira hem ilgili kurumların kamuoyuyla paylaştığı sınırlı istatistiklerden hem de *hayatın olağan akışı içerisine sinmiş bazı çıkarımlardan yola çıkarak*, başta Suriyeliler olmak üzere, Türkiye'deki göçmen ve sığınmacıları gündelik hayatın üretim, tüketim, iş ve çalışma dinamiğinin önemli aktörleri olarak ele almak mümkündür.

Son on yıldır süregelen çok farklı tartışmalara rağmen, gündelik hayatın gerçekliği ve yakıcılığı içinde, milyonlarca göçmenin sadece ulusal ve uluslararası kurumların yardımlarıyla veya desteğiyle hayatlarını sürdürebildiğini düşünmek veya bu minvalde iddialarda bulunmak temelsiz kalmaya mahkum gibi görünmektedir. Çünkü sadece resmi kurumların sağladığı verilere dikkatli bakıldığında, kayıtlı göçmen ve yabancı sayısından çok daha az bir nüfusun iş ve çalışma hayatının içinde olduğu bir gerçekle karşılaşıyoruz. Pek tabii, bu nüfusun en büyük grubunu, geçici koruma altındaki Suriyeli nüfus oluşturuyor. Resmi kurumların periyodik olarak yayınladıkları verilerde, Türkiye'de çalışma izni bulunan yabancı ülke vatandaşlarının sayılarını öğrenmek mümkündür. Türkiye, 2000'lerin başından itibaren, giderek artan sayılarda, yabancı uyruklulara çalışma izni veren bir ülke konumundadır ki, bu örüntü, sadece Suriyelilerle açıklanamaz. Bu sonuçlar, aynı zamanda, Türkiye'nin 2000'lerden sonra ortaya çıkan global ve bölgesel ölçekteki gelişmelerden etkilenmesinin veya onlara eklemlenmesinin yansımaları olarak da değerlendirilebilir.

2023 sonu itibariyle yaklaşık 240 bin yabancı uyruklunun Türkiye'de çalışma izni aldığını görüyoruz. Bu sayılara Suriyeliler dahil edildiğinde, çalışma izni örüntülerinin bütünüyle değiştiğini görüyoruz. İçişleri Bakanlığının verilerine göre 2011'den 2024 yılına kadar geçici koruma statüsündeyken Türkiye

Şekil 9: Yıllara Göre Türkiye'de Yabancılara Verilen Çalışma İzni Sayıları (2023 Sonu İtibariyle)

Kaynak: https://www.csgb.gov.tr

vatandaşlığına alınan Suriyelilerin sayısı yaklaşık 238 bin kişiyi bulmaktadır. Bu kişiler yasal statülerinden dolayı yabancı iş ve çalışma istatistiklerinin dışında kalmaktadır

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının verilerine göre 2017 yılında 20 bin 966 Suriyelinin çalışma izni aldığı görülmektedir. 2021'de ilgili makamlardan çalışma izni alan toplam yabancı sayısı 168 bin iken bunun 91 bin 500'ünü Suriyeliler oluşturmaktadır. En son verileri içeren 2023 yıl sonu istatistiklerine göre Türkiye'de çalışma izni alan yabancı sayısı 239 bin 835 kişiden ibarettir. Söz konusu izinlerin 108 bin 520'si Suriyelilere aittir. Fakat bu izinlerin ne kadarının geçici koruma kapsamındaki Suriyelileri içerdiği ne kadarının bu statünün dışındakileri kapsadığı hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. 2023 sonu verilerinde, Türkiye'de herhangi bir statüyle bulunan yabancıların çalıştığı mevsimlik tarım ve hayvancılık işlerinde verilen çalışma izni sayısının 76 bin 707 olduğu görülmektedir. Bu izinlerin önemli bir kısmının geçici koruma altındaki Suriyeliler tarafından alındığını tahmin etmek mümkündür. Mevsimlik tarım ve hayvancılık çalışma izinleri hesaba katıldığında toplam 316 bin 365 kişinin resmi bir biçimde iş ve çalışma hayatında olduğu sonucuna ulaşıyoruz.

Türkiye'de göçmen ve mülteci olgusunun, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin de dahil olduğu, enformel boyutlarına, bu istatistiklerin açıktan dile getirmediği çıkarımlarla ulaşabilmek de mümkündür. Türkiye'de farklı statüler ya da yasal tanımlamalar altında yaşayan, Suriyeliler dahil, kayıtlı yabancı sayısı Kasım 2024 sonu verilerine göre 4 milyon 171 bin 415 kişiyi bulmaktadır. Mevsimlik iş izinleri dahil, 2024 yılı için en iyimser tahminlerle toplam 316 bin 365 kişi yasal izinleriyle formel sektörlerde çalışıyor görünmektedir. Toplam yabancı uyruklu sayısı içinde yer alan 165 bin 968 öğrenci izniyle Türkiye'de bulunan kişiler çıkartıldığında, geriye kalan 4 milyon 5 bin 447 kişiyi dikkate alarak bazı hesaplamalar yapmak mümkündür. Çalışma izni alan 316 bin 365 kişiden (cinsiyet fark etmeksizin) her bireyi, bir haneyi temsil eden ya da diğer bir ifadeyle hane için gelir getirici bir işte çalışan kişi olarak varsaydığımızda, tablo çok farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Suriyeliler dahil, bütün kayıtlı yabancı nüfusun bir haneye üye olduğu temel varsayımına dayandığımızda tahmini formel ve enformel çalışma örüntüsü ortaya çıkmaktadır. İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin veya Kocaeli gibi büyük kentlerdeki düşük üye sayılı haneleri dikkate almadan hesapladığımızda bile, ortaya çıkan manzara dikkat çekicidir. Birkaç parametreden hareketle çıkarımlar yaptığımızda, karşımıza çıkan sonuçlar dikkate değerdir.

TÜİK 2023 yılı verilerine göre Türkiye'deki ortalama hane büyüklüğü 3,14'tür.[3] Bu ortalama değeri Türkiye'deki Suriyelileri de dahil ederek hesapladığımızda, 4 milyon 5 bin 447 bin kişinin içinde yaşadığı minimum 1 milyon 275 bin 620 yabancı uyruklu hanenin olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu tahminde, her birisinin bir hane adına formel iş ve çalışma hayatında olduğunu baz aldığımız yasal çalışma izinli 316 bin 365 kişiyi çıkardığımızda karşımıza, en az, 959 bin 255 hanede hiçbir bireyin yasal istihdam veya çalışma hayatında olmadığı sonucu çıkmaktadır ki, bunun imkansızlığı ortadadır.

Bu kez, Türkiye'deki yabancıların ait oldukları hane büyüklüklerini ortalama 4 kişi olarak ele aldığımızda, 1 milyon 1362 hane ortaya çıkmakta ve yasal çalışma izinli haneleri çıkarttığımızda, 684 bin 997 hanede hiç kimsenin yasal manada iş ve çalışma hayatında bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Benzer şekilde devam edildiğinde, ortalama hane büyüklüğü 5 kişi olarak alındığında, ortaya 801 bin 89 hane çıkmakta ve bundan yasal olarak izinli yabancı sayısını çıkarttığımızda karşımıza 484 bin 724 hanede hiç kimsenin yasal iş ve çalışma hayatında olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Diğer taraftan, tahmini hane büyüklüğü ölçütü olarak Türkiye'deki Suriyelilerin ortalama hane büyüklüğü olan 6 kişiyi, bütün yabancılar için baz aldığımızda bu kez toplam hane sayısı 667 bin 575 hane değeri çıkmakta ve bu değerden de yasal çalışma izinlilerin sayısını çıkardığımızda en az 351 bin 210 hanede, kimsenin yasal iş ve çalışma hayatında olmadığı sonucuna ulaşmaktayız. Hesaplamalarımızda hane büyüklüğünü Türkiye'deki ortalama hane büyüklüğünün (3,14 kişi) iki katından fazla olacak olacak şekilde, 7 kişi olarak baz aldığımızda, karşımıza minimum 572 bin 207 hane değeri çıkmaktadır. Bu değeri benzer yasal çalışma izinlerini dikkate alarak hesapladığımızda ise 255 bin 842 hanenin yasal bir iş ve çalışma kapsamında olmadığı sonucuyla karşılaşıyoruz.

Burada, Türkiye'deki yabancılar içinde önemli bir yer tutan Rusya, Ukrayna ve Orta Asya ülkelerinin vatandaşları arasında hane büyüklüğünün çok düşük

3 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "İstatistiklerle Aile 2023," erişim 3 Aralık 2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2023-53784:#.~:text=TÜİK%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayalı%20Nüfus%20kayıt%20Sistemi,3%2C14%20kişiye%20düştüğü%20görüldü.&text=Türkiye'de%202023%20yılında%20ortalama,86%20kişi%20ile%20Şırnak%20oldu.

olabileceği gerçeğini akılda tutmamız gerekiyor. Bütün bunların ötesinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın en güncel verilerini içeren 2023 yılı raporunda Türkiye'de statüsü fark etmeksizin çalışma izni olan Suriyelilerin toplam sayısı 108 bin 520 kişi olarak belirtiliyor.

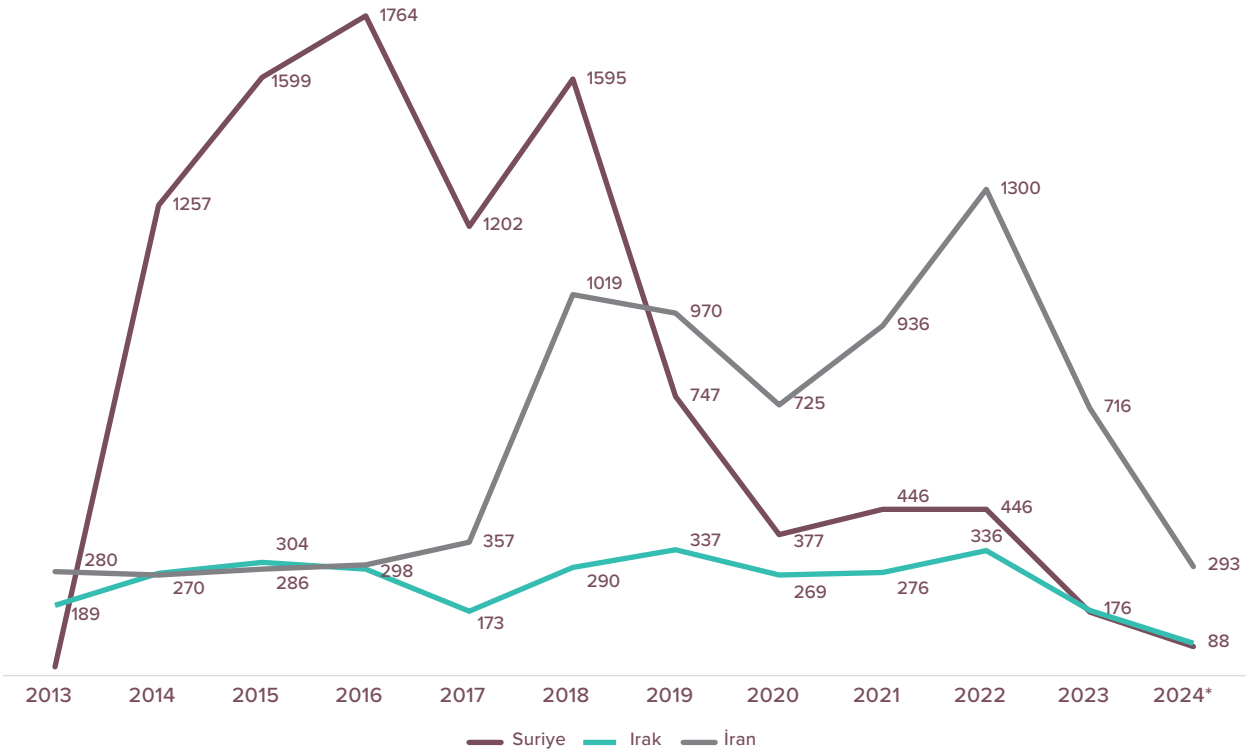
Resmi kurumların sağladığı verilerde dahi, gündelik hayatın akışına aykırılığı fark etmek mümkündür. Zira kayıtlı ve izinli yabancıların dışında çok büyük bir demografi iş ve çalışma hayatında enformel olarak bulunmaktadır. Sadece, formel olarak kayıtlı olan 77 bin kişilik mevsimlik ya da geçici tarım işçilerinin de dahil olduğu 316 bin yabancının, Türkiye'deki iş ve çalışma hayatında olduğunu ileri sürmek, gündelik hayatın pratikleriyle ve somut koşullarıyla uyuşmamaktadır. Ki, bu verilere, çalışmak zorunda bırakılan çocuklar, eğitim hayatında olması gerekirken çalışan gençler ve altmış yaş üstü nüfusu da dahil ettiğimizde çok daha farklı bir tablonun ortaya çıkacağı da muhakkaktır.

Öte yandan, Suriyeliler açısından durumun çok daha karmaşık olduğu görülmektedir. Türkiye'de bulunan kayıt dışı yabancılara dair her iddia, bir tür spekülasyondan öteye geçememektedir; keza formel bir süreçten söz etmek mümkün değildir. Yapılan bazı saha araştırmaları da çok daha yüksek sayılardaki bir Suriyeli nüfusun iş ve çalışma hayatında olduğunu göstermektedir. Erdoğan (2022a; 2022b), Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli yaklaşık bir milyon kişinin neredeyse bütün sektörlere ve iş kollarına dağılmış olarak haneye gelir getirici bir işte çalıştığını, çok farklı dönemleri içeren kapsamlı araştırmasında ifade etmektedir. Suriyelilerin en yoğun olarak bulunduğu Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa gibi illerde yapılan saha çalışmaları da resmi kurumların kayıtlara dayanarak ifade ettiği sayıların çok üzerindeki bir nüfusun gündelik hayat içerisindeki çalışma, üretim, tüketim ve tedarik zincirinde önemli işlevlere sahip olduğunu göstermektedir (Gültekin *vd*., 2022a; 2022b).

Türkiye'deki ekonomik hayatı oluşturan sektörlerdeki, Suriyeliler dahil, kayıtlı ya da kayıtsız göçmenlerin ve sığınmacıların etkilerinin tespiti tam olarak mümkün olmasa da kayıtlı dört milyon nüfusun, barınmadan inşaata, tarımdan gıdaya kadar bütün iktisadi faaliyet kollarında çok önemli bir arz, talep, tedarik, dağıtım, iş, emek ve sermaye kaynağı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere, Türkiye için göç ve sığınma konularında kaynak ülke olarak kabul

Şekil 10: Türkiye'de Son On Yılda Üç Komşu Ülke Menşeli Kurulan Şirketler (2013-2024)

Kaynak: https://www.tobb.org.tr

edebileceğimiz İran, Irak ve Suriye menşeli şirketlerin son on yıllık seyrine bakıldığında, Türkiye ekonomisi için dönemsel olarak, söz konusu ülkeler kaynaklı sermayenin Türkiye ekonomisinde görmezden gelinemeyecek yerler tuttuğunu görmek mümkündür. Özellikle, Suriye menşeli şirket ve sermaye hareketlerindeki yıllar örüntüsüne bakıldığında, bekleneceği üzere, 2011 sonrasında Türkiye'ye doğru bir artış temayülü görmekteyiz.

c) Eğitim Süreçlerine Katılımda Kırılgan Bir Yapı

Göç ve sığınmacı olguları ele elınırken, üzerinde önemli durulan başlıklardan birisinin eğitim olduğu muhakkaktır. Türkiye'deki yabancıların okullaşma oranlarına dair verilerin kamuoyuyla son derece sınırlı bir şekilde paylaşıldığını belirtmek gerekmektedir. Geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler bir yana, kayıtlı diğer yabancı nüfusun okul ya da eğitim çağındaki çocuklarının verileri kolay erişilebilir değildir. Her şeye rağmen, çeşitli ulusal ve uluslararası projelerin faaliyetleri neticesinde, Suriyeli nüfusun okul çağındaki kuşaklarına ilişkin dolaylı veriler elde etmek ve bazı temel çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Göç İdaresi Başkanlığı'nın son verilerine göre geçici koruma altındaki Suriyeliler arasındaki okul çağındaki (5-18 yaş arası) çocuk sayısı 1 milyon 63 bin 818'dir. Yapılan saha çalışmaları Suriyeli çocukların yüzde 65-yüzde 70'inin bir eğitim kurumuna kayıtlı olduğunu ifade etmektedir (Erdoğan, 2022b; Gültekin *vd*., 2022a; 2022b). Bu da en iyimser tahminlerle, 745 bin ile 691 bin arasındaki geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocuğun herhangi bir eğitim kurumunda bulunduğu anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan, Milli Eğitim Bakanlığının, 2023 sonu itibariyle, zorunlu temel eğitimdeki kayıtlı geçici koruma altındaki Suriyeli öğrenci sayısını yaklaşık 730 bin olarak açıkladığı görülmektedir[4]. Bu iyimser sayılabilecek sayılara rağmen, hiçbir okul kaydı olmayan Suriyeli çocuk sayısının 319 bin ile 372 arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Diğer taraftan, Suriyelilere dair yapılan saha araştırmaları, okula kayıtlı olma ile okula devam arasında önemli farklar olduğunu göstermektedir. Özellikle, erkek çocuklarının haneye (ek) gelir sağlama amacıyla, okul yerine, 'çıraklık' ya da 'meslek öğrenme' adı altında bir işte çalışmaya zorlanması, göçmen ve mülteci grupları gibi sosyo-ekonomik açıdan zorluklar yaşayan kesimlerde rastlanan bir durum olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, aradan yıllar geçtikçe, geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocukların temel eğitime katılımında genel manada görece bir iyileşme düzeyi yakalanmış olsa da eğitim dışında, oldukça büyük bir Suriyeli çocuk nüfusu olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Yapılan bazı saha çalışmalarında, temel eğitim çağındaki Suriyeli kız çocuklarının, az önce değinilen sebeplerin de etkisiyle, erkek çocuklara nazaran, orta öğretime katılımda biraz daha yüksek oranlara sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. (Gültekin *vd*., 2022b). Fakat bu sonuçlar, eğitim çağındaki Suriyeli nüfus için sorunların halen devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Temel ya da zorunlu eğitime katılımın devamı olan üniversite eğitimindeki Suriyeli öğrenci sayısının çok yüksek sayılarda olmadığı görülüyor. Yüksek Öğretim Kurulunun (YÖK), 2023-2024 dönemi verilerine göre, Türkiye'deki bütün kamu ve vakıf üniversitelerinde öğrenim gören Suriye uyruklu öğrenci sayısı toplam 60 bin 750 kişiden oluşuyor.[5] Bu sayının büyük bir kısmının geçici koruma altındaki Suriyelilerden oluştuğunu öngörmek zor değildir.

Temel eğitim çağındaki çocukların veya üniversite eğitimi yaş grubundaki Suriyeli gençlerin Türkiye'deki eğitim-öğretim süreçlerine dahil olmaları, gelecek nesillerin uyumu, birlikte yaşama, kültürel etkileşim, iş ve meslek hayatına hazırlanma gibi pek çok olguyu temelden etkilediği için özen isteyen bir mevzu olarak ortada durmaktadır.

4 Mülteciler Derneği, "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Haziran 2024," erişim 28 Ekim 2024, https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi-haziran-2024/#:~:text=Universitede%20Okuyan%20Suriyeli%20Öğrencisi%10Sayısı,598%20Mısır%20uyruklu%20öğrencilerden%20oluşuyor.

5 Yükseköğretim Kurulu (YÖK) İstatistikleri, erişim 18 Kasım 2024, https://istatistik.yok.gov.tr.

3. SONUÇ YERİNE: GÜNCEL DURUM VE TÜRKİYE'YE MUHTEMEL ETKİLERİ ÜZERİNE

On üç yıllık acılı bir iç savaş ve şiddet döneminin ardından geçtiğimiz Kasım ayının son günlerinde birçok farklı ülkenin desteğini aldığı belli olan silahlı gruplar, Suriye'nin kuzeybatısındaki İdlib ve çevresinden Halep'e doğru hareket etmeye başladılar. On gün içinde, farklı biçimlerde 1963'ten beri devam eden Baas Partisi'nin hakim olduğu ve 1970'ten bu yana da kesintisiz bir biçimde Esad ailesinin denetiminde olan ülke yönetimi düştü. Halep'ten sonra Hama, Humus ve Şam'a uzanan muhaliflerin hareketleri Beşar Esad'ın 8 Aralık 2024'te ülkeyi terk etmesiyle sonuçlandı. Esad'dan ve iç savaştan geriye kalan Suriye enkazında geleceği belirsiz bir tablonun ortaya çıktığı zaman içinde pek çok kesim tarafından kabul edilmeye başlandı. Bu yeni durum, Türkiye için göç ve sığınma konularında da yeni gelişmeleri de beraberinde getirme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye, Suriye'ye olan coğrafi yakınlığı ve son on üç yıldır bulundurduğu Suriyeli nüfusun büyüklüğünden dolayı geri dönüş tartışmalarının en çok yapıldığı ülkelerden birisi konumundadır. Pek çok Batılı ülkenin 8 Aralık'tan sonra peş peşe Suriyelilerin iltica başvurularına kapıları kapatması, ilk günlerde yaşanılan siyasi şokun etkisiyle pek tartışılmasa da sonuçları bakımından üzerinde durulması gereken hususlar içermektedir. Son on üç yılda inşa edilen hayatların sadece Esad rejiminin düşmesiyle önceki durumuna (*status quo ante*) döneceğini beklemek ciddi bir hata olacaktır. Zira bütün zorluklara rağmen, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yeni hayatların kurulduğunu dikkate almak gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle, mevcut durum için bugünden yarına radikal bir değişim beklemek doğru olmayacaktır.

Üç milyona yakın bir nüfusun Türkiye'de kurdukları gündelik hayatın bir biçimde varlığını sürdürdüğünü, Türkiye'deki gündelik hayatla aralarında bir etkileşim ve bağımlılık oluştuğunu ifade etmek gerekmektedir. Suriyelilerin 2011'den sonraki varlığı Türkiye'deki gündelik hayatın her nüvesine etki etmiştir ve bu karşılıklı etkileşimle devam edip şekillenen bir sürecin olduğu görülmektedir. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse, Türkiye'deki Suriyelilerin son on üç yılda iş, emek, çalışma, üretim, tüketim, rant ve tedarik zincirindeki önemli unsurlardan birisi haline geldiğini belirtmemiz gerekmektedir. Her ne kadar formel çalışma izni olan Suriyelilerin sayısı 108 bin civarında olsa da enformel manada gündelik hayatın hemen her kademesinde kendisine yer bulan, alan açan bir demografiden söz etmekteyiz.

Daha net ifadeyle, Suriyelilerin, Türkiye'deki piyasaların arz ve talep ilişkilerinde, diğer göçmen ve mülteciler gibi çok önemli bir yer tuttukları gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dolayısıyla Suriyeli demografinin, teknik olarak çok zor olsa da Türkiye'de hayatın içinden birdenbire geri çekilerek ülkelerine dönmesi, üretimden tüketime kadar Türkiye ekonomisinin her alanını olumsuz etkileme riskini taşımaktadır.[6]

2011'den sonra Türkiye'ye sığınmak, gelmek ya da göç etmek zorunda kalan milyonlarca Suriyelinin gelişleri nasıl bir krize neden olduysa, gündelik hayatın gerçekliğinden kopuk söylemlerin ve popülist politikaların beklediği ve görünüşte arzu ettikleri ani gidişleri de bir krize neden olacaktır.

Türkiye kadar olmasa da bir milyondan fazla Suriyeli nüfusa sahip Almanya'da 213 bin yasal çalışma izni olan Suriyelilerin ülkesine dönmesinin ulaşım ve hizmet sektöründen sağlığa kadar pek çok iktisadi faaliyeti olumsuz etkileyeceği dile getirilmektedir.[7] Kaldı ki, Türkiye, Almanya ve diğer pek çok Batılı ülkenin yaptığının tersine, 2017'ye kadar, eğitim düzeyi görece yüksek, orta sınıf Suriyeli nüfusun çok önemli bir kısmını Türkiye'de tutamamıştır. Çok daha net ifade etmek gerekirse, aradan geçen on yıldan uzun bir süreye, kurulan hayatlara, işlere veya ilişkilere dikkat etmeden, çok mekanik biçimde masa başında yapılan planlamaların ve hesapların somut gündelik hayatta bir karşılığının olmayacağı dikkate alınmalıdır.

Suriye'deki rejimin yıkılmasından sonra, son on beş yıldır dünyanın çok farklı ülkelerine dağılmış olan milyonlarca insanın umut ve heyecanının yerini, daha temkinli ve soğukkanlı yaklaşımların aldığını görüyoruz. Türkiye için de benzer bir sürecin işlediğini söylemek mümkündür. Nitekim Türkiye'deki güncel siyasi tartışmalarda çokça iddia edildiği gibi, Suriyelilerin, hemen ülkelerine geri döneceğinin düşünülmesi gerçekle pek uyuşmamaktadır. Zira sayıları milyonları bulan Suriyelinin Türkiye'den hemen ayrılmayacağını kabul etmek ve buna yönelik

6 Mahfi Eğilmez, "Suriyeliler Ülkelerine Dönerse...," *Mahfi Eğilmez Blog*, 10 Aralık 2024, erişim 10 Aralık 2024, https://www.mahfiegilmez.com/2024/12/suriyeliler-ulkelerine-donerse.html.

7 "Alman İşverenlerden Uyarı: Suriyeliler Giderse İş Gücü Açığı Artar," *DW Türkçe*, 18 Aralık 2024, erişim 18 Aralık 2024, https://www.dwturkce1.com/tr/alman-işverenlerden-uyarı-suriyeliler-giderse-iş-gücü-açığı-artar/a-71093435.

politikalar ve yol haritaları geliştirmek gerekmektedir. İçişleri Bakanlığı 16 Aralık 2024 itibariyle Türkiye'den Suriye'ye dönen mülteci sayısının 7 bin kişi civarında olduğunu paylaşmıştır. Burada ortaya çıkan tablo, popülist beklentilerin ötesinde, Suriyelilerin ülkelerine dönüşünün minimum düzeylerde kalacağını gösterdiği gibi, Suriye'de öngörülebilir, hukuksal çerçevesi belirlenmiş bir devlet yapısının, minimum can güvenliğinin ve diğer temel hizmetlerin tesis edildiği bir gündelik hayatın varlığının ne kadar elzem olduğunun önemi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, geniş kitleler arasında, Suriye'deki siyasi, toplumsal ve ekonomik belirsizliğinin yarattığı ihtiyatlı bir iyimserliğin olduğunu söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Tekrar vurgulamak gerekirse, Suriye'nin süregiden mevcut durumundan öngörülmesi zor geleceğine kadar, gündelik hayatı normal seyrine taşıyacak olan hemen her başlığın belirsizliğini koruduğu bir ortamda gerek dünyaya dağılmış ve gerekse Türkiye'de geçici koruma statüsü altında yaşayan milyonlarca Suriyelinin kaotik bir ortama 'kesin dönüş' yapacaklarını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Zira Türkiye dahil, Suriyelilerin bulundukları her ülkede, her şeye rağmen, yeni bir hayat kurduklarını, kaos içinde bir düzen inşa ettiklerini ve bunun bozulmasının da kolay olmayacağını kabul etmek gerekmektedir.

Diğer taraftan, 8 Aralık'tan önce olduğu gibi sonrasında da tüm Suriye sathında gerilim, şiddet, kaos, savaş ve çatışma tehlikesinin ve süregiden savaş alanlarının olduğunu akılda tutmak gerekmektedir. Bütün bunlar, popülist söylem ve politika vaatlerinin ötesinde, Suriyelilerin 2011'den sonra deneyimledikleri ve sonrasında kurtulmaya çalıştıkları siyasi koşullarda ciddi bir değişim olmadığının da göstergesidir. Daha net bir ifadeyle, Suriyelilerin geri dönüşü, sadece politik bir mevzu değil, politik tartışmaların da içinde olduğu oldukça karmaşık süreçlerden, aktörlerden ve motivasyonlardan oluşan çok boyutlu bir olgudur.

8 Aralık 2024'te Esad rejiminin resmen düşmesini takiben, Suriye'de yaşanabilecek potansiyel şiddet ve çatışma süreçleri Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmektedir. Esad'ın liderliğindeki Baas iktidarının düşmesinin üzerinden yaklaşık iki ay geçmiş olmasına rağmen, Suriye'nin geleceğine dair tartışmalara henüz geçilememiş olması, sürecin gidişatı konusunda ciddi soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır.

Suriye gibi, her bölgesinde farklı ve çok çetrefilli mücadelelerin olduğu; çok parçalı, farklı etnik, mezhepsel ve dinsel yapıların varlığını sürdürdüğü bir ülkede, öngörülen geçişin hiç de kolay olmayacağı söylenebilir. Şam'da şekillenecek iktidarın ve devlet yapısının Suriye'nin diğer bölgeleriyle ilişkilerinin niteliği kadar, Heyet Tahrir El-Şam (HTŞ) ve Suriye Milli Ordusu (SMO) gibi grupların bir araya getirdiği fraksiyonların süreçte neleri talep ettikleri ve nasıl bir Suriye istedikleri de hala bir muamma olarak ortada durmaktadır. Şam'da şekillenecek iktidarın ve yeni Suriye bürokrasisinin ülke genelindeki hakimiyeti, etkisi ve toplumun son on dört yıldır deneyimlediği savaş ve şiddet türbülanslarına ne kadar etki edeceği, yine, bilinmez bir başka kalemi oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik izlediği politikalarda temel nirengi noktasını oluşturan Kuzey ve Kuzeydoğudaki Kürt gruplara karşı bugüne kadar takip ettiği ve bundan sonra ajandasına koyacağı bakış açılarının ve perspektiflerin de bundan sonraki süreçte Türkiye-Suriye ilişkilerinin seyri kadar, göç, sığınma, ticaret, Türkiye içindeki Kürt sorunu tartışmalarında etkili olacağını ifade etmek gerekmektedir. Türkiye'nin Suriye'yle olan uzun sınırının önemli bir bölümünü kontrol altında tutan Kürt gruplarla farklı ve yeni ilişkiler oluşturması elzemdir. [8]

Suriye'deki kaotik ortamın ve belirsiz geleceğin, Türkiye'deki güncel siyasi tartışmaların ve gündelik hayatın son on yıldan uzun bir zamandır en üstteki gündem maddelerinden birisi olan göç ve sığınmacılar meselesinin çözümüne katkı sağlamayacağı gibi, belirsizliğin ve şiddetin devam ettiği bir Suriye'den Türkiye'ye yeni mülteci dalgalarının olmayacağını öngörmek de pek mümkün değildir. Dolayısıyla, Türkiye, kendi toplumsal barışı ve huzuru için Suriye'deki bütün aktörlerle mevcut ve muhtemel bütün sorunlarına nasıl çözümler bulacağını da birlikte düşünmek ve planlamak durumundadır.[9] Tam da bu noktada, Türkiye'nin, Suriye'nin geneline dair sorunları çözme gücü olan yeni bir politika çerçevesi, perspektifi ve paradigması geliştirmesinin aciliyeti ve zarureti ortadadır.

Suriye'nin yukarıda değinilen güncel koşullarına dikkat edildiğinde, Türkiye'deki Suriyelilerin büyük bölümünün, bütün politik ve stratejik mülahazaların ötesinde, geri dönmesinin ya da gönderilmesinin maddi koşullarının minimum düzeyde olduğu ve buna

8 Gencer Özcan, "Prof. Dr. Gencer Özcan: Türkiye Suriye'den Çekilmek Durumunda Kalacak, Çekilmesi de Gerekiyor," *Gazete Duvar*, 8 Aralık 2024, erişim 8 Aralık 2024, https://www.gazeteduvar.com.tr/prof-dr-gencer-ozcan-turkiye-suriyeden-cekilmek-durumunda-kalacak-cekilmesi-de-gerekiyor-makale-1705754.

9 Namık Tan, "Türkiye'nin Suriye'deki Açmazları," *T24*, 8 Aralık 2024, erişim 8 Aralık 2024, https://t24.com.tr/yazarlar/namik-tan/turkiye-nin-suriye-deki-acmazlari,45876.

yönelik uygulamaların akamete uğramaya mahkum olduğu dikkate alınmalıdır. Teknik olarak, milyonlarca Suriyelinin istek ve iradelerinin dışında, Suriye'deki koşullara gönderilmesi, fiili sınır dışı (*deportation*) anlamına geleceğinden, bunun neden olacağı krizleri öngörmek zor değildir. Binlerce ailenin zorla sınır dışı edilmesine yönelik bir uygulamanın ortaya çıkaracağı sıkıntıların ve risklerin en başından iyi hesap edilmesi ve kaçınılması gereken durumlar yaratacağı dikkate alınmalıdır. Zira tahmini 300 bin ailenin/hanenin zorla geri gönderilmesi teknik açıdan oldukça sorunlu bir husus teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, bu tür 'çözüm' önerilerinin gündelik hayatın olağan akışına aykırılığı akılda tutulmalıdır.

Türkiye'de siyasi otoritenin, kamunun veya sivil yurttaşların Suriyeli nüfusa dair çözüm önerilerinin daha gerçekçi, uygulanabilir ve insan onurunu zedelemeyecek çizgiler içermesi gerektiği muhakkaktır. Bu minvalde, Suriye'den Türkiye'ye doğru daha fazla sığınmacının gelmesini önlemek adına, daha gerçekçi ve sahada karşılığı olan yeni ve daha kapsayıcı bir dış siyasetin belirlenmesi elzemdir.

Ancak bu şekilde, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin gönüllü geri dönüşünü cesaretlendirecek insani, güvenli, barışçıl ve temel insan ve yaşam haklarının inşa edildiği bir toplumsal hayatın ortaya çıkması mümkün olabilecektir. Aksi durum, Suriye'deki her küçük çatışma ve şiddet sürecinde Türkiye'nin sınırlarına dayanması muhtemel milyonlarca yeni sığınmacı anlamına gelecektir.

Son olarak, Suriye'ye gönüllü olarak geri dönmenin cesaretlendirilmesiyle birlikte işleyecek, Türkiye'de kalmak isteyen Suriyelilerin ülke sathındaki dengesiz dağılımlarını, hukuki statülerini, uyum ve entegrasyon süreçlerini iyileştirecek politikaların yürürlüğe konması gerçeği kendini dayatmaktadır. Bunun için belirli iller, kentler veya mahalleleri kapsayan resmi olmayan mecburi ikamet, iş ve çalışmaya dair politikaların gözden geçirilmesi bir gereklilik olarak ortada durmaktadır. En az bunun kadar önemli bir nokta da Türkiye'de kalmak isteyecek Suriyelilerin hangi şeffaf süreç ve prosedürlerle, Türkiye'de hukuki, yasal ve eşit statüler elde edebileceklerinin açıklığa kavuşturulmasıdır.

Türkiye'nin Suriye ile olan sınırının güvenliğini, sadece, askeri ya da güvenlik perspektifleri ve şimdiye kadar ısrarla uygulanmasına rağmen, sorunlara beklenen çözümleri veremeyen dış politika pratikleriyle sağlamak mümkün değildir. Türkiye'nin, iç barışını daha da güçlendirecek nitelikte olan ve Suriye'deki bütün grupları, kimlikleri, siyasi tarafları ve aktörleri bir biçimde içerecek kadar geniş katılımlı içerici vizyona sahip yeni bir bakış açısına ve paradigmaya ihtiyaç duyduğu aşikardır. Türkiye ile Suriye arasındaki sınırın niteliği, uzun tarihsel arka plan, jeostratejik hakikatler ve sınırın her iki tarafındaki sosyo-kültürel özellikler Suriye'ye dair yeni bir paradigmayı bir zorunluluk olarak dayatmaktadır.

REFERANSLAR

Erdoğan, M. Murat. Suriyeliler Barometresi: 2020 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022a.

Erdoğan, M. Murat. Suriyeliler Barometresi: 2021 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2022b.

Gültekin, M. N., M. Yücebaş, M. Soyudoğan, R. A. Topçuoğlu, M. Doğanoğlu, Ş. Leyla-Kuzu, ... İ. Özhazar. Gaziantep Monitörü 2020: Suriyeliler/ Gaziantep Monitor 2020: Syrians. Ankara: SABEV Yayınları, 2021.

Gültekin, M. N., M. Doğanoğlu, Ş. Leyla-Kuzu, N. İnçetahtacı, H. C. Karayakupoğlu, M. Kaya, ... Z. B. Mübarek. *Gaziantep Odaklı Sosyal Uyum Araştırması Gaziantep Monitörü 2022 Final Raporu.* Yayımlanmamış sonuç raporu. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2022a. http://sosyoloji.gantep.edu.tr/upload/files/tr(1).pdf.

Gültekin, M. N., M. Soyudoğan, M. Doğanoğlu, S. Yücebaş, Ş. Leyla-Kuzu, M. Yücebaş, ... M. Kaya. *Gendered Implications of COVID-19 in Southeast Turkey: The Case of Gaziantep, Şanlıurfa and Kilis.* Yayımlanmamış sonuç raporu. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2022b. http://sosyoloji.gantep.edu.tr/upload/files.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.csgb.gov.tr.

DW Türkçe. "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.dwturkce1.com/tr.

Gazete Duvar. "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.gazeteduvar.com.tr.

Göç İdaresi Başkanlığı. "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.goc.gov.tr.

Eğilmez, Mahfi. "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.mahfiegilmez.com.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.tobb.org.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://www.tuik.gov.tr.

T24. "Ana Sayfa." Erişim 8 Mart 2025. https://t24.com.tr.

İPM | IPC
İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ
ISTANBUL POLICY CENTER
SABANCI UNIVERSITY

ISBN 978-625-6956-72-8

İstanbul Politikalar Merkezi
Bankalar Caddesi No: 2 Minerva Han 34420
Karaköy, İstanbul Türkiye
+90 212 292 49 39
+90 212 292 49 57
@ ipc@sabanciuniv.edu
w ipc.sabanciuniv.edu